

higher educational institutions of Ukraine; the results of the investigations of the problems of labour training and education of boys and girls in modern schools of Ukraine.

Key words: *history of education development, scientific pedagogical theory, labour training, labour up-bringing, labour preparation.*

Дата надходження статті: «9» жовтня 2013 р.

УДК [(37+94) : 001.8]: 930.1

Л.С.СМОЛІНЧУК,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
(м.Київ)*

До проблеми класифікації джерельної бази дослідження персоналії

У статті вивчається джерельна база дослідження персоналії, складовими якої є: автобіографії, характеристики, анкети, наукові та творчі звіти; спогади та щоденники самого педагога та інших осіб, що стосуються життєдіяльності персоналії; офіційні особисті документи (свідоцтва про народження, шлюб, документи про освіту, спогади, фотографії); майново-господарські документи, що дають змогу визначити вплив таких факторів як здоров'я чи фінансовий стан персоналії на її життєдіяльність; приватне листування; рецензії інших осіб на педагогічну і наукову діяльність персоналії.

Ключові слова: *персоналія, джерельна база дослідження персоналії, життєпис, педагогічний спадок.*

Постанова проблеми у загальному вигляді... Пошук шляхів усвідомлення загальної картини історико-педагогічного процесу в Україні як цілісного багатогранного явища, прагнення знайти у минулому витoki провідних ідей сучасності, потреба у перегляді і переоцінці у світлі сучасної науки тих концепцій та теорій, що раніше не розглядалися або відкидалися як помилкові зумовлює незгасаючий інтерес до історико-педагогічних досліджень.

Одним з важливих напрямів сучасних історико-педагогічних досліджень є розвідки, пов'язані з вивченням педагогічної діяльності та спадщини окремих педагогів різних часів.

Аналіз досліджень і публікацій... Історико-педагогічний аналіз розвитку вітчизняної педагогічної науки неможливий без аналізу життєвого шляху «носіїв» основних ідей – науковців, теоретиків і практиків. Подібні форми наукового дослідження – життєписи, предметом яких є життєвий шлях і діяльність видатної людини мають велику історію і зустрічаються у сучасних психології, соціології, літературознавстві, етнографії, історії науки та інших гуманітарних науках. Проте, попри існування широкого спектру таких досліджень, у сучасній науці немає термінологічної єдності з цього питання. Зокрема як взаємозамінні використовуються поняття: життєпис, особиста історія, психографія, наукова біографія, освітня (педагогічна) біографія, персоналія.

Вказані терміни використовуються у різних галузях гуманітарного знання (літературознавство, історія, соціологія, психологія, педагогіка), однак, слід зазначити, що і у самій українській історико-педагогічній науці існують різні поняття, що використовуються як синонімічні. Так, аналіз сучасної вітчизняної та зарубіжної історико-педагогічної літератури засвідчив, що для позначення дослідження, присвяченого життєпису педагога використовуються такі поняття як «персоналія» (Е.Днепров), «освітня біографія» (В.Безрогов і Т.Матуліс), «педагогічна персоналія» (О.Сухомлинська). У вітчизняній історії педагогіки до теоретико-методологічних проблем вивчення персоналії звертались О.Адаменко, М.Богуславський, Л.Ваховський, Н.Гупан, Н.Дічек, О.Сухомлинська, які сформулювали основні підходи до змісту і методів подібного дослідження, його складових та особливостей, порівняно з іншими напрямками історико-педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу... Історія педагогіки на шляхах свого розвитку проходила різні етапи, в тому числі і відмову від персоналії заради виявлення генези ідей, теорій і концепцій, що виступали для науковців «головним фактом в історії науки, оскільки саме в теоретичному осмисленні історичних процесів і явищ, в розкритті їх закономірностей зосереджено головне завдання наукового викладу історії» [4, с.12–18]. Проте, останнім часом дослідники, не втрачаючи інтересу до вивчення генези педагогічних ідей і концепцій, знову звертаються до їх носія – вченого. Але звертаються на новому рівні, розглядаючи педагогічну персоналію в сукупній системі особистісних, соціальних та внутрішньонаукових детермінант [4; 7; 8]. Суттєво змінились як підходи до відбору та висвітлення персоналії, так і завдання таких досліджень. Перелік педагогічних

персоналій значно поповнився з початком висвітлення раніше «забутих» або заборонених діячів вітчизняної та зарубіжної освіти та педагогічної думки.

В українській історії педагогіки утвердилась позиція О.Сухомлинської, яка розглядає творчу біографію педагога або «персоналію» «як окремий предмет історико-педагогічного дослідження», зазначаючи, що «педагогічна думка завжди персоніфікована – на ній лежить відбиток особистості її носія з його смаками, поглядами, віруваннями та уподобаннями» [8, с.48]. Доводячи свою точку зору, О.Сухомлинська зауважує, що саме «життя педагога, його особиста біографія часто є основою наукової реконструкції епохи, висвітлює загальнопедагогічний досвід того чи іншого періоду, тобто духовна біографія є матеріалізацією історії думки і духу...» [7, с.43].

Виділивши педагогічну персоналію як окремий предмет історико-педагогічного дослідження, підтверджуючи правомірність і необхідність розробки цієї тематики, О.Сухомлинська наголошує на тому, що досить часто ідеї, висловлені тим чи іншим педагогом, не збігаються, а іноді і прямо протилежні існуючій педагогічній практиці, що саме мислитель формує парадигму, яка може проявлятися через декілька десятиліть [7, с.43].

Н.Дічек також вважає, що дослідження персоналій «є логічною складовою загальноісторичного процесу осмислення минулого». Вона пропонує навіть доцільним застосування терміну «педагогічна біографістика», визначаючи її як сферу науки, об'єктом котрої є особа педагога (освітнього діяча, вчителя, суспільно-культурного діяча, вченого, керівника освіти тощо), яка вивчається як явище історії в її різноманітних зв'язках з суспільством і діяльнісних проявах в освітньо-виховному просторі [4, с.17].

Такий елемент історико-педагогічного знання як персоналія є важливим і з точки зору Н.Гупана, який підкреслює її значущість з погляду розвитку синергетичного світорозуміння – нового підходу, що завойовує своїх прихильників як в історії в цілому, так і в історії педагогіки. Він вимагає визнання значної ролі суб'єкта у визначенні власних перспектив, переносу головної уваги дослідника на мікропроцеси, на діяльність конкретного педагога, виховну систему певного навчального закладу. Тут на перший план виступає важлива роль активної діючої особистості в історії освіти з її правом на вибір, з її відповідальністю перед майбутнім [3, с.18]. Цієї ж точки зору дотримується один з теоретиків російської історії педагогіки М.Богуславський, який стверджує, що особливого значення для сьогодення набувають виявлення і показ впливу окремих діячів освіти на систему, яка перебуває у стані нестабільності, що призводить до макрозмін [2, с.39].

О.Сухомлинська визначає педагогічну персоналію як творчу біографію та послідовне систематизоване висвітлення сукупності педагогічних поглядів окремого педагога або видатного діяча, мислителя, що працював у галузі освіти та виховання. Життя педагога, його «духовна біографія дає матеріал для реконструкції, зіставлення й висновків історико-педагогічного характеру. У статті «Персоналія в історико-педагогічному дискурсі» вона зазначає, що «педагогічна персоналія – це більше ніж наукова, освітня чи творча біографія, це швидше персоніфікований процес утворення цінностей, культури в рамках гуманітарної традиції, її певна конкретизована модель» [8, с.11].

Крім того, О.Сухомлинська наголошує, що вивчення персоналії неможливе без аналізу світоглядних і психологічних особливостей особистості педагога, її психічної структури, найближчого оточення і саме в них треба шукати відповіді на поставлені педагогічні запитання [7, с.39].

Російський дослідник М.Богуславський вважає, що основу підходів до вивчення педагогічної персоналії як історико-педагогічного явища має складати взаємодія та взаємозумовленість наступних критеріїв: рівень суспільно-економічного розвитку, особливості політичного життя та соціальної структури суспільства; різноманітність світоглядних орієнтацій, детермінованих багатьма чинниками (ідейними, політичними, філософськими, науковими тощо); рівень розвитку педагогічної науки, її складових, педагогічного мислення та свідомості в суспільстві; перспективність для майбутнього цінних ідей та безперечних надбань [2, с.39].

На думку Н.Дічек, дослідження педагогічної персоналії вимагає: дотримання хронологічного опису подій і безумовного використання документів та історичних фактів; висвітлення життя діяча у взаємозв'язку із суспільним життям та історичною епохою; з'ясування й аналізу впливу особи на науку, в сфері якої вона діяла, оцінки її творчого внеску.

Вона підкреслює, що комплексний аналіз життєдіяльності людини, а особливо джерелознавчий аналіз документів, потребує застосування методів історичної критики джерельних масивів. Таких методів потребує і дослідження педагогічної персоналії [4, с.18].

Першої і найважливішою складовою дослідження педагогічної персоналії, як вже зазначалось, О.Сухомлинська вважає творчу біографію педагога, що досить часто виступає моделлю розгляду педагогічної думки [8, с.10].

На важливості такої складової джерельної бази дослідження персоналії як біографія наголошують і історики. З їхньої точки зору, життя видатного ученого – саме по собі історична подія, деякий поворотний момент у розвитку наукового знання. У науковій біографії слід розкривати взаємозв'язок індивідуальної біографії ученого з історією самої науки. Особливістю історико-наукового підходу до вивчення життя видатної персоналії полягає у тому, що він зосереджений, в основному, на дослідженні наукових ідей, втілених у біографіях їх живих носіїв. Історики вважають, що в біографії вченого має бути відображений широкий спектр його інтелектуальних і духовних інтересів, розвиток наукових комунікацій, взаємин з колегами, наукове життя його школи, місце в історії науки, внесок у її розвиток.

Більшість вчених погоджується, що творча біографія педагога має містити власне життєпис, тобто хронологічно систематизовані факти його життя та діяльності в царині освіти та педагогічної науки. Складання його потребує використання та опрацювання максимального кола доступних джерел, що відображають життя конкретної особистості. Такі дослідження мають спиратись на усю видову різноманітність документів, що можуть якоюсь мірою стосуватись життєдіяльності персоналії, визначення, якою має стати джерельна база та яка достовірність окремих джерел. Серед важливих *джерел*, на основі яких складається життєпис: автобіографії, характеристики, анкети, наукові та творчі звіти; спогади та щоденники самого педагога та інших осіб, що стосуються життєдіяльності персоналії; офіційні особисті документи (свідоцтва про народження, шлюб, документи про освіту, спогади, фотографії); майново-господарські документи, що дають змогу визначити вплив таких факторів як здоров'я чи фінансовий стан персоналії на її життєдіяльність; приватне листування; статті та рецензії інших осіб на діяльність та педагогічну і наукову діяльність персоналії.

Зрозуміло, що найбільш достовірними з перерахованих джерел є офіційні документи. Проте, як правило, вони не надають важливої для історико-педагогічних досліджень інформації і носять допоміжний характер.

Важливими і інформаційно цікавими джерелами є спогади і щоденники видатного педагога або його учнів, сучасників, свідків тощо, які висвітлюють його життєвий шлях та характер. Проте, вони не є повністю достовірними документами, і їх зміст не виключає спотворення дійсних фактів. Вони можуть містити факти випадкових чи вимушених фальсифікацій, пов'язаних з політичними чи соціальними умовами життя особистості, суб'єктивними особливостями її характеру.

Автобіографія як поняття визначається у словниках як «прозаїчний жанр, опис власного життя, близький до мемуарів, але більше зосереджений на особі та внутрішньому світі автора. Вона також не може вважатись повністю достовірним документом, оскільки є не лише продуктом суто одного індивіда, а отже індивідуалізована і суб'єктивна, а і продуктом, і водночас фактом культури певного соціуму з усіма притаманними йому протиріччями. Автобіографія – це і літературний твір, і історичне джерело, і історична праця, в якій автор «досліджує свій власний розвиток» [6, с.51].

Зазначимо, що дослідники поділяють автобіографічні тексти на дві групи – одна містить службові, формально складені тексти, інша – тексти вільні за стилем та формою викладу матеріалу, з особистісними акцентами автора на філософських, мистецьких, наукових планах. У дослідженні життєвого шляху відомого діяча важливо враховувати, що у текстах як першої, так і другої групи автор може проявитись по-різному як у повноті подання інформації, так і у ступені суб'єктивності її висвітлення.

У складанні життєпису важливо враховувати і психологічні особливості становлення і розвитку особистості як предмета пізнання. Це питання досліджував відомий радянський психолог Б.Ананьєв, який розглядав особистість, перш за все, як представника певної епохи і вважав, що вплив епохи на особистість конституює множину її соціально-психологічних особливостей [1, с.233]. Крім того, він зауважував, що особистість потрібно розглядати лише в контексті певного соціуму, адже кожна людина належить до певних спільнот. Так, поведінка людини як представника певного покоління визначається ще й її соціальним статусом та приналежністю до певної сімейної, етнічної та ін. структур і її положенням у цих структурах [1, с.239].

Обґрунтування мотивів діяльності особистості неможливе без соціально-філософського (аксіологічного) і соціально-психологічного вивчення певних характеристик самої людини. Наприклад, вік людини варто розглядати як функцію біологічного й історичного часу [1, с.128]. Історичний час – чинник першорядного значення для індивідуального розвитку людини. Всі біографічні події цього розвитку завжди розташовуються стосовно системи виміру історичного часу – історичних дат [1, с.129]. Б.Ананьєв зазначав, що в психології було знайдено багато фактів, які свідчили про залежність психічних процесів людини від історичного часу [1, с.129]. Необхідно додати, що в працях Б.Ананьєва міститься ще одна думка, якої ми не можемо забувати при складанні життєпису педагога як частини дослідження персоналії: він звертав увагу на той факт,

що на поведінку людини впливає приклад інших і в цьому плані важлива не тільки світоглядна, але і виховна функції такого прикладу.

Відбираючи та вивчаючи джерела для вивчення педагогічної персоналії, значну увагу дослідники звертають на праці (спогади) її сучасників, які писали про персоналію чи її діяльність, навіть якщо вони не належать до педагогічної громади. Вивчення таких джерел надає можливість уникнути спрощення у висвітленні проблем педагогічного процесу. Такий аналіз є раціональним й тому, що, обминаючи постаті сучасників видатних педагогів, їх прихильників або навіть противників, можемо втратити багато що і в самому розумінні історико-педагогічних явищ.

Викладені міркування підводять до висновку, що для проведення повноцінного історико-педагогічного дослідження необхідним є окреслення змісту самого «життєпису» та вимог до такого тексту. Аналіз відповідних праць свідчить, що біографія педагога має містити не тільки основні важливі факти його життя і діяльності, коротку узагальнену характеристику його поглядів у їх динаміці та еволюції, змісту основних праць і досягнень, але обов'язково подаватись на тлі явищ і процесів, що визначають життя країни (світу) і розвиток науки в окремі періоди.

Наступною складовою дослідження педагогічної персоналії є аналіз педагогічного спадку видатної особи. Цей елемент історико-педагогічної розвідки потребує аналізу іншого масиву джерел, насамперед документів творчої діяльності самого педагога, які репрезентовані рукописами публіцистичних та наукових творів (монографій, доповідей, статей, лекцій, відгуків, рецензій тощо). Можуть також розглядатись робочі матеріали до наукових праць: чернетки, щоденники спостережень, конспекти праць інших учених тощо – все, що дає змогу прослідкувати еволюцію поглядів педагога або найповніше розкрити їхню сутність. Інколи погляди педагога можуть відображатись у змісті шкільних чи вузівських підручників, інших посібників для учнів, студентів, чи методичних посібників для вчителів, де відбито відповідні рекомендації щодо змісту і методів навчання і виховання. Основними методами дослідження тут виступають суто теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, які допомагають насамперед класифікувати досліджувані масиви джерел.

Логіка будь-якого історико-педагогічного дослідження, зокрема і персоналії, завжди вимагає класифікації джерел. У цьому випадку може здійснюватись насамперед предметна класифікація спадку діяча як за окремими галузями науки (історія дидактики, теорії виховання, методики, школознавства та ін.), так і за типами, рівнями, галузями освіти (історія загальної та спеціальної освіти, початкової, середньої, вищої освіти, професійно-технічної, медичної, військової та ін.). Такий підхід до класифікації дозволяє всебічно і системно представити історію різних педагогічних проблем, які були предметом зацікавленості досліджуваного педагога.

Крім того, як правило, потрібною буде класифікація цієї групи джерел за змістом, визначаючи суто наукові дослідження (монографії, наукові статті, дисертації), популяризаторські праці (публіцистика, науково-популярні видання), навчальні (посібники, підручники), довідкова література (енциклопедії, бібліографічні покажчики, словники тощо), хрестоматійні видання (збірки документів, видання творів та ін.). Здійснення такого типу класифікації дозволяє доповнити біографію педагога визначенням основних напрямів його діяльності на різних етапах життєвого шляху. Нарешті, одним з підходів до класифікації джерел має стати хронологічний, за допомогою якого будуватиметься послідовність викладу становлення і розвитку поглядів досліджуваної постаті на ту чи іншу проблему.

Висновки... Таким чином, ми спробували класифікувати джерельну базу дослідження педагогічної персоналії: праці, які містять загальний суспільний контекст, у якому відбувалась діяльність педагога і який визначав ідейно-соціальні, культурницькі та інші засади цієї діяльності; дослідження життєпису персоналії; педагогічний спадок персоналії, який дає змогу проаналізувати сукупність ідей, поглядів, що визначали спрямованість її діяльності;

Таким чином, дослідження персоналії має збалансовано поєднувати фактичний матеріал щодо діяльності педагога, характеристику його праць та теоретичний аналіз і осмислення тенденцій розвитку його поглядів та обґрунтовану оцінку його внеску.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ананьев Б. Человек как предмет познания / Б. Ананьев. – СПб : Питер, 2002. – 288 с.
2. Богуславський М. Структура сучасного історико-педагогічного знання / М. Богуславський // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 37–41.
3. Гупан Н. Українська історіографія історії педагогіки / Н. Гупан. – К. : А.П.Н., 2002. – 224 с.
4. Дічек Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки / Н. Дічек // Шлях освіти. – 2001. – № 12. – С. 15–19.
5. Днепров Э. Советская историография отечественной школы и педагогики (1918 – 1977). Проблемы, тенденции, перспективы / Э. Днепров. – М. : Изд. АПН СССР, 1981. – 90 с.
6. Онопрієнко В. Біографії вчених : специфіка, завдання, досвід / В. Онопрієнко // Українська біографістика : зб. наук. праць. – К., 1999. – Вып. 2. – С. 49–53.

7. Сухомлинська О. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет : актуальні проблеми / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С. 39–43.

8. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 10–15.

Анотація

Л.С.Смолинчук

К проблеме классификации источниковой базы исследования персоналии

В статье рассматривается источниковая база исследования персоналии, составляющими которой являются: автобиографии, характеристики, анкеты, научные и творческие отчеты; воспоминания и дневники самого педагога и других лиц, касающиеся жизнедеятельности персоналии; официальные личные документы (свидетельства о рождении, браке, документы об образовании, воспоминания, фотографии); имущественно-хозяйственные документы, позволяющие определить влияние таких факторов как здоровье или финансовое состояние персоналии на ее жизнедеятельность; частная переписка, рецензии на педагогическую и научную деятельность персоналии.

Ключевые слова: персоналия, источниковая база исследования персоналии, жизнеописание, педагогический наследие.

Summary

L.S.Smolinchuk

On the Problem of Classification of the Source Base of the Personality Research

The source base of the personality research, which includes: autobiographies, characteristics, profiles, scientific and creative records, memoirs and diaries of an educator himself and other people regarding personality life activities; official personal documents (birth certificates, marriage certificates, education documents, memories, photographs); property and business documents that allow to determine the influence of such factors as health or financial position of a personality on his life activities; private correspondence, reviews on educational and scientific activity of a personality, is considered in the article.

Key words: a personality, source base of the personality research, biography, pedagogical heritage.
Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.

УДК 37.013-05:061(477)

М.В.СОЛОВЕЙ,

кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Хмельницький)

**Ціннісні та організаційні основи «Пласту» в поглядах
Олександра Тисовського (1886–1968)**

У статті проаналізовано погляди Олександра Тисовського щодо цінностей та організаційних умов виховання особистості в українській національній скаутській організації «Пласт». В основу діяльності «Пласту» О.Тисовський поклав ідею вірності Богу та Україні, яка і стала фундаментальною у вихованні молоді. Похідними були моральні принципи: допомагати іншим та дотримуватись пластового закону. На думку О.Тисовського досягнення означеного ідеалу можливе завдяки праці над собою, подоланні фізичних і моральних перешкод, гартування волі і характеру, змагання за найкраще виконання свого обов'язку. Наріжними точками формування моральної свідомості і ціннісного ставлення пластуна до себе, до людей і життя в цілому були закони Пласту. В організаційному відношенні опанування законами пласту ґрунтувалось на трьох ступенях випробувань. Ступенями вищої досконалості О.Тисовський пропонував титули: «Гетьманський пластун-скоб» та «Почесний пластун». Їх мета полягала в тому щоб підготувати молодь з різних галузей знань і професій, які б водночас мали практичне значення у повсякденному житті, давали можливість бути успішним, підприємливим, готовими служити громаді і Батьківщині.

Ключові слова: Бог, Україна, пластовий закон, точність, чемність, честь, відповідальність, ошадливість.

Постановка проблеми у загальному вигляді... В системі дитячого руху України скаутська організація «Пласт» має унікальний, багатогранний досвід виховної діяльності. Через її соціально-педагогічну систему самовиховання пройшло чимало видатних постатей, які стали відомими діячами освіти, науки, культури, політики. Серед таких, власне, і – Олександр Тисовський (1886-1968) – педагог, теоретик, організатор і популяризатор пластового руху в Україні та світі.